

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

TAMARA B A I R A Š A U S K A I T Ė

**LUOMINĖS PARADIGMOS KONFIGŪRACIJA:
BUVUSI ŠLĖKTA VILNIUJE (1832–1873 M.)**

Įvadas

XIX a. Rusijos imperijos socialinės politikos sąsajos su luominės paradigmos konstravimu dėmesingai aptiriamos gausioje istoriografijoje. Pabrėžiamas kryptingas išankstinio visuomenės modelio išlaikymas, kai valstybei rūpėjo visus valdinius priiskirti konkrečiam luomui, įstatymais apibrėžti jų teises ir pareigas¹. Tokį požiūrį į

¹ Rusijos istoriografijoje gausėja darbų, kuruose aptariama visuomenės sandara, kai ją sudarantys luomai interpretuojami kaip struktūrinė ir teisinė kategorija: Д. И. Р а с к и н, Исторические реалии российской государственности и русского гражданского общества в XIX веке, *Из истории русской культуры*, т. V, Москва, 1996, с. 662–830; Б. Н. М и р о н о в, *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.)*. Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства, С.-Петербург, 1999, т. 1, 2; Н. И. И в а н о в а, В. П. Ж е л т о в а, *Сословно-классовая структура России в конце XIX – начале XX в.*, Москва, 2004; Atskirai minėtinas amerikiečių mokslininkės, laikomos viena geriausių imperijos laikotarpio Rusijos istorijos specialistų, Elise Kimerling Wirschafter darbas, išverstas į rusų kalbą: Э. К. В и р т ш а ф т е р, *Социальные структуры: разночинцы в Российской империи*, Москва, 2002. Lietuvos istoriografijoje fundamentinių darbų, atskleidžiančių luominės paradigmos aktualumą Rusijos prisijungtose buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, nėra parašyta. Tačiau su šia problema glaudžiai susiję atskirų gyventojų grupių tyrimai: R. C i v i n s k a s, Miestiečių luomo siaurinimas ir jo transformacijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2000 metai*, Vilnius, 2001, p. 119–146; R. C i v i n s k a s, Kauno žydų integracija į miestiečių luomą, *Darbai ir dienos*, 2001, t. 28, p. 51–66; R. C i v i n s k a s, Rusijos politikos įtaka žydų miestiečių ekonominei veiklai XIX a. pirmojoje pusėje, *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento*, Vilnius, 2006, p. 51–78; T. B a i r a š a u s k a i t Ė, Vilniaus pirkkliai XVIII a. pabaigoje – XIX a. ketvirtą dešimtmečio viduryje: judėjų ir krikščionių situacijos palyginimas, ten pat, p. 27–50; T. B a i r a š a u s k a i t Ė, Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karaimų socialinio statuso klausimu XIX a. pirmojoje pusėje, *Lituanistica*, 2006, Nr. 1 (65), p. 24–37.

gyventojų suskirstymą, jų vietos visuomenės socialinėje struktūroje nusakymą sąlygojo du esminiai poreikiai. Pirmas poreikis – panaudoti žmonių išteklius, atsižvelgiant į kiekvieno luomo paskirtį ir galimybes. Privilegijuotiesiems buvo rezervuota karinė bei civilinė tarnyba valstybei. Taikant naudingos veiklos kriterijų, žemesnių luomų atstovams leista siekti aukštesnių pozicijų ir patekti tarp pusiau privilegijuotųjų. Neprivilegijuotiesiems teko valstybės karinio, ekonominio ir finansinio potencialo palaikymas surenkamais mokesčiais bei prievolėmis (pirmiausia rekruto). Antras poreikis – sukurti efektyvią sistemą, kuri užtikrintų valdinių socialinių funkcijų vykdymą ir jų kontrolę. Vadovaujantis šiais poreikiais buvo apibrėžiami valdinių ir valstybės santykiai, apimantys tokias svarbias sritis kaip asmens orumas, padėtis visuomenėje, galimybė siekti išsimokslinimo, pasirinkti užsiėmimą, gyvenamąją vietą². Valstybė, kurdama šių santykių taisykles, reikalavo valdinių organizuotumo, kuris užtikrintų jų įsipareigojimų vykdymą. Pagrindinė valdinių organizavimo forma buvo korporacinė ir bendruomeninė su daugiau ar mažiau išreikštais savivaldos elementais, nelygu, kuriam luomui ji buvo skirta. Aukščiausiam lygmenyje funkcionavo bajorų savivalda, žemiausiam – miestiečių ir valstiečių bendruomenės, kurių nariai buvo susieti kolektyvine atsakomybe už bendruomenės sudėtį, jos narių elgesį, mokesčių surinkimą ir prievolių vykdymą.

Luominės paradigmos konstravimas ypač ryškus XIX a. pirmojoje pusėje, iki reikšmingiausios socialinės reformos – baudžiosios panaikinimo, kai absoliutinės monarchijos valdymo modelis rėmėsi luomine paradigma. Padalijus visuomenę į keturis pagrindinius luomus (bajorai, dvasininkai, miestiečiai ir valstiečiai), tikėtasi palaikyti visuomenės struktūrą iš esmės nekeičiant nusistovėjusių socialinių ir teisinių rėmų. Tačiau XVIII a. devintajame dešimtmetyje statiškas Jekaterinos II įteisintų luomų modelis neatsižvelgė į valdinių socialinį mobilumą, jų gyvenimiškų pozicijų kaitą, kurią lėmė sudėtingi politiniai, ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai procesai. Visuomenės socialinę konstrukciją taip pat koregavo įstatymų nesilaikymas, kai jo raidės ir monarcho valios atžvilgiu buvo užimama „neteisinga“ socialinė pozicija³. Luominės paradigmos, reguliuojamų ir savaiminių socialinių procesų derinimo dilemą teko spręsti Nikolajui I, kuris ėmėsi radikalių veiksmų pertvarkydamas Vakarų gubernijų

² Rusijos imperijos valdžios ir valdinių santykių kai kuriuos aspektus aptaria, pvz.: Д. Б ё р б э н к, Местные суды, имперское право и гражданство в России, *Российская империя в сравнительной перспективе*. Сборник статей. Под. ред. А. И. Миллера, Москва, 2004, с. 320–358; Ч. С т е й н - в е д е л ь, Создание социальных групп и определение социального статуса индивидуума: идентификация по сословию, вероисповеданию и национальности в конце имперского периода в России, *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет*, Москва, 2005, с. 610–634.

³ Socialinių struktūrų administracinio-fiskalinio reguliavimo ir žmogiškojo veiksnio prieštaravimus nagrinėja E. W i r t s c h a f t e r, min. veik., p. 102–139.

bajorų luomą. XVIII a. pabaigoje prasidėjusi bajorų luomo verifikacija, kuria siekta sumažinti naujų valdinių skaičių privilegijuotame luome, atsikratyti smulkiųjų bajorų grupių, nesusietų su baudžiauninkais ir žemės nuosavybe, netarnaujančių ir gyvenančių be ypatingų įsipareigojimų valstybei, nedavė laukiamo rezultato. Daug smulkiųjų bajorų dėl įvairių priežasčių (paprastai dokumentų neturėjimo, brangiai kainuojančios bajorystės įrodymo procedūros, varganos padėties, tiesiog nesigaudymo situacijoje) ignoravo valdžios raginimus įsiteisinti bajorų luome. Po 1831 m. sukilimo buvo paskelbtas įstatymas (1831 m. spalio 19 d. įsakas – čia ir toliau datos pateikiamos pagal Julijaus kalendorių – „Dėl Vakarų gubernijų bajorų atrinkimo ir šios padermės žmonių sutvarkymo“), griežtai atskyręs įsiteisinusius ir neįsiteisinusius Lietuvos bajorus. Neįrodę bajorystės asmenys, oficialiai vadinti *buvusia šlėkta*, pagal įstatymo leidėjų sumanymą turėjo sudaryti tarpinę grupę, kuri palaikytų luominės visuomenės konstrukciją. Pagal gyvenamąją vietą jiems buvo liepta įsirašyti kaime vienkieminiškai (*одноворцы*), o mieste – piliečiais (*граждане*), bet teisiniu požiūriu ir vieni, ir kiti sudarė vieną subgrupę. Tarpinės struktūros gyvavo palyginti trumpai, kiek daugiau nei 40 metų. 1868 m. vasario 19 d. įsakas numatė Vakarų gubernijų piliečius ir vienkiemininkus integruoti į miestiečių ir valstiečių luomus⁴, o integravimo procesas truko dar kelerius metus.

Naujų socialinių grupių atsiradimo pasekmes (pirmiausia – deklasaciją ir pauperizaciją) Vakarų gubernijų bajorų luomui tyrinėjo V. Neupokojevas, D. Beauvois, J. Sikorska-Kulesza ir L. Zasztowtas⁵. Pastarasis autorius pastebėjo, kad Vakarų gubernijų bajorų luomo reforma paskatino valdžią reanimuoti kiek primirštą *žymiųjų piliečių* (*именитые граждане*) kategoriją, kuri atgimė *garbės piliečių* (*почетные граждане*) pavidalu. Šiai kategorijai nutarta priskirti tuos piliečius, kurie vertėsi „moksliniais užsiėmimais“, t. y. iš nelegitimuotų bajorų kilusius gydytojus, mokytojus, dailininkus ir asmenis, turinčius leidimus verstis advokato praktika. L. Zasztowtas teigia, kad pagal pirminį sumanymą, garbės piliečių institutas buvo panaudotas siekiant Vakarų gubernijose sureguliuoti vadinamąjį „lenkų klausimą“, bet vėliau jis kuo plačiausiai taikytas pačioms įvairiausioms gyventojų grupėms (asmeninių bajorų,

⁴ Полное собрание законов Российской империи, собр. 2 (toliau – ПСЗ-2), т. 6, № 4869; т. 43, № 45505.

⁵ В. И. Неупокоев, Преобразование беспоместной шляхты в Литве в податное сословие одноворцев и граждан (вторая треть XIX в.), *Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг.*, Москва, 1974, с. 3–22; L. Zasztowt, Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831–1868, *Przegląd Wschodni*, t. I, z. 3, 1991, s. 615–640; J. Sikorska-Kulesza, Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku, Warszawa-Pruszków, 1995; D. Beauvois, *Trójkąt ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. 1793–1914*, Lublin, 2005 (ankstesni šio autoriaus darbai nenurodomi, nes jie sudaro dalį minimo veikalo).

karininkų, valdininkų, krikščionių ir nekrikščionių konfesijų dvasininkų vaikams, pirkliams, žydams), tokiu būdu siekta „suderinti Rusijos archaiinę feodalinę luomų sistemą su modernėjančios visuomenės poreikiais“⁶. Tačiau Vakarų gubernijų bajorų luomo deklasacijos proceso tyrinėtojai pagrindinį dėmesį skyrė vienkiemininkams, bet nebandė aiškintis, kaip buvusi šlėkta adaptavosi miestuose. Taip galėjo atsitikti dėl mažo *piliečių* skaičiaus ir nežymaus jų vaidmens miestų gyvenime. Iš tikrųjų duomenys apie apmokestintus piliečius Vilniaus gubernijoje rodo menką jų telkimąsi miestuose ir miesteliuose. 1836 m., kai buvo galima tikėtis jų registracijos rezultatų, vienuolikoje šios gubernijos apskričių užregistruoti 1403 piliečiai vyrai, tarp jų Vilniaus apskrityje – 877 vyrai, arba 62,5% visų apskrities piliečių; 1854 m. septyniose apskrityse atitinkamai buvo 1527 ir 1394 vyrai, arba 91,3% Vilniaus apskrityje⁷.

Akivaizdi piliečių koncentracija Vilniaus apskrityje skatina manyti, kad pagrindinis jų traukos centras buvo Vilnius. Šios grupės pėdsakų gubernijos centre aptinkama istorijos šaltiniuose, kuriuos paliko Vilniaus dūma. Jai teko registruoti naujas socialines grupes, dėl jų susirašinėti su valdinėmis įstaigomis, piliečių ir garbės piliečių atstovais. Piliečių surašymo duomenis saugojo gubernijos Iždo rūmai, tačiau ne visi sąrašai išliko.

Buvusios šlėktos kelias į tarpines socialines grupes tyrinėtinas keliais aspektais. Apibūdinant XIX a. pirmosios pusės socialines grupes pageidautina jų narių skaičiaus rekonstrukcija. Dėl įvairių veiksnių praktiškai neįmanoma atkurti tikslų statistinių duomenų, tačiau piliečių grupės skaičiavimo būdai leidžia suprasti, kaip veikė imperijos gyventojų apskaitos mechanizmas ir susidaryti vaizdą apie statistikos patikimumą. Kita svarbi problema sietina su buvusios šlėktos teisinio ir socialinio tapatumo apibrėžimu, dėl to tyrinėtinas klausimas, kaip buvo identifikuojami naujos grupės nariai. Dar viena problema – tai deklasotų bajorų vertikalios socialinio mobilumo pobūdis. Ir paskutinis klausimas – tai Vilniaus piliečių galia rūpintis kolektyviniais reikalais per bendruomeninę savivaldą.

Kaip Vilnius skaičiavo savo piliečius

Savo piliečius Vilniaus miestas pradėjo skaičiuoti nuo tada, kai 1832 m. sausio 21 d. įsaku pareikalauta, kad buvusi šlėkta apskrityse įsteigtomis specialioms komisi-

⁶ L. Z a s z t o w t, Wprowadzenie kategorii *poczetnych grażdan* do struktur stanowych Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku, *Z dziejów kultury prawnej*. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin, Warszawa, 2004, s. 176. L. Zasztowto teiginio pagrįstumą gali rodyti faktas, kad įsakas, kuriame nurodyta, kas iš buvusios šlėktos gali pretenduoti į garbės piliečio vardą, buvo paskelbtas 1831 m. spalio 19 d. (6 punktas), o manifestas, skelbiantis, kad Rusijos imperijos miestuose steigiamas naujas „garbės piliečių luomas“, datuojamas 1832 m. balandžio 10 d., *ПСЗ-2*, т. 6, № 4869; т. 7, № 5284.

⁷ *Переписи населения России. Итоговые материалы подворных переписей и ревизий населения России (1646–1858)*, Москва, 1972, вып. 10, с. 23–27; вып. 11, с. 22–26.

joms pateiktų žinias apie šeimas ir vienišus žmones bei susiskirstytų į vienkieminius arba piliečius⁸. Registracijos darbai sutapo su 1833 m. birželio mėn. paskelbta eiline gyventojų revizija, o 1834 m. Vilniaus gubernijos Iždo rūmai turėjo gražiai abėcėlės tvarka sudarytus 477 revizinius sąrašus, kuriuose, kaip rodo jų pavadinimas, buvo užfiksuoti *sėslijei* Vilniaus ir Vilniaus apskrities piliečiai. Ką reiškė sąvoka *sėslijei*, matyt, gerai nežinojo nei revizijos komisijų nariai, nei patys apklausiamieji. Beveik visi, su retomis išimtimis, nurodė gyvenamąją vietą: devyniasdešimt atvejų iš šimto tai buvo nuomojamas būstas Vilniuje, likę gyveno Vilniaus priemiesčiuose, Vilniaus, Šiaulių, Trakų, Ukmergės, Užnerio apskričių kaimuose, dvaruose, miestuose ir miesteliuose. Kadangi Rusijos imperijos teisine kalba sėslumas reiškė sąsają su nekilnojama nuosavybe, pirmieji piliečių revizijos sąrašai aprioriškai teikė klaidinančią informaciją apie jų pririšimą prie gyvenamosios vietos, kuri buvo nepastovi ir galėjo keistis greičiau, nei rinkta informacija. Ne mažiau klaidinantis buvo teiginys, kad sąrašuose užfiksuoti Vilniaus ir Vilniaus apskrities piliečiai. Pagal galiojusią tvarką visi surašytieji asmenys, nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos, sudarė Vilniaus piliečių bendruomenę, atsakingą už naujai kuriamos subgrupės išipareigojimus savo nariams, išdui ir valstybei.

Bendruomenės asmeninė sudėtis priklausė nuo formalaus ir įsivaizduojamo tapatumo kriterijų, kuriais vadovavosi individas, apibrėždamas savo vietą visuomenės struktūroje. Jos sudėtį teisinėmis priemonėmis koregavo valstybė, reikalaujama tapatumo įrodymų. Individualus ir teisinis apibrėžimas galėjo sutapti arba nesutapti. Dėl šios priežasties administracinėje praktikoje socialinės padėties registracija išjudino kontrolės mechanizmą, atiduotą į vietos valdžios ir miesto savivaldos rankas. Jau pirmasis piliečių surašymas parodė, kad nauja subgrupė absorbavo „teisingus“ ir „neteisingus“ asmenis, nors pastarųjų buvo nedaug. 1835 m. Vilniaus gubernijos valdybos valdininkas Lisovskis, gavęs užduotį galutinai suformuoti Vilniaus piliečių bendruomenę, išsiaiškino, kad į ją įsirašė 11 šeimų (18 vyrų, 9 moterys), pagal ankstesnes revizijas priklausiusių miestiečių luomui arba į jas apskritai neįtraukti. Tačiau iš tikrųjų tik 9 jo išsiaiškintos šeimos užfiksuotos 1834 m. Vilniaus piliečių revizijos sąrašė. Nė viena neturėjo įrodymų, kad yra buvusi šlėkta, jų tapatumą turėjo nustatyti miesto policija⁹. Valdininkas nepastebėjo dar 10 asmenų, nepagrįstai patekusių į bendruomenės sąrašą:

⁸ ПСЗ-2, т. 7, № 5094.

⁹ Vilniaus gubernijos valdybos 1835 m. lapkričio 14 d. protokolo nuorašas, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVA*), f. 937, ap. 1, b. 3397, l. 155; Ревизские сказки граждан оседлых г. Вильна и Виленского уезда на букву А–Г за 1834 г., ten pat, f. 515, ap. 15, b. 518, l. 2–602; То же на букву Д–Л, ten pat, b. 519, l. 2–881; То же на букву М–Р, ten pat, b. 520, l. 2–728; То же на букву С–Я, ten pat, b. 521, l. 2–745.

ne Vilniaus miesto miestiečių, valstiečių, asmenų, teismo sprendimu atiduotų į kareivius. Apie juos sužinota patikrinus kito surašymo rezultatų¹⁰.

Antrasis piliečių surašymas įvyko 1842 m., remiantis Vakarų komiteto 1841 m. gruodžio 15 d. nutarimu, kuris kaip įstatymas buvo paskelbtas 1842 m. sausio 24 d. Juo pareikalauta sudaryti tikslų Vakarų gubernijų piliečių ir vienkieminių sąrašą, eliminuoti iš bendruomenių nepagrįstai įrašytus asmenis ir nurašyti už juos susikauptusias mokesčių nepriemokas. Visi darbai turėjo būti baigti 1842 m. liepos 1 d.¹¹ Piliečių ir vienkieminių patikrinimas, kurį atliko speciali revizijos komisija, įvyko kiek anksčiau nei eilinis gyventojų surašymas (1844 m.). Visa medžiaga, susijusi su patikrinimu, keliavo į Vilniaus miesto dūmą. Naujas surašymas sudarytas pagal 1834 m. vardinį piliečių sąrašą, bet ne tą, kurį turėjo Iždo rūmai, o tą, kurį sudarė buvęs bendruomenės seniūnas ir mokesčių rinkėjas Juozapas Ivaškevičius. Bendruomenės vyresnieji šio sąrašo kopija, pažymėję visą jiems žinomą informaciją apie bendruomenės sudėtyje įvykusius pokyčius, pateikė Dūmai¹². „Ivaškevičiaus sąrašė“ nebuvo 17 pavardžių, minimų Iždo rūmų sąrašė¹³. Vien dėl šios aplinkybės „pasimetė“ dalis informacijos. Dūmos dokumentuose išliko du 1842 m. sąrašai, sudaryti akivaizdžiai skirtingu laiku. Trumpesniame sąrašė yra 269 vyrų pavardės, suskirstytos į tris grupes, surašytas abėcėlės tvarka, o tai rodo, kad informacija apie piliečius buvo renkama etapais. Atskirai surašytos 19 moterų pavardės. Kitas sąrašas, kuriame sumišai yra 572 vyrų ir moterų pavardės, taip pat sudarytas abėcėlės tvarka. Jame kartojasi „Ivaškevičiaus sąrašė“ duomenys, papildyti informacija apie naujai įsirašiusius asmenis. Abiejuose sąrašuose taip pat pažymėti šeimų nariai. Būtina pabrėžti, kad trumpesnio sąrašė pavardės kartojasi platesniame sąrašė, išskyrus 23 vyrų ir 19 moterų pavardes¹⁴. Belieka tik spėlioti, kodėl jos buvo praleistos. Vis dėlto platesnio sąrašė sudarytojai, nepaisant abejotino jų surinktų duomenų patikimumo, nuveikė darbą, kurio rezultatai leidžia atkurti piliečių grupės dinamikos tendencijas. Užduotį palengvina tai, kad statistiškai buvo užfiksuota 1834–1842 m. į piliečių apskaitą patekusi žmonių grupė – iš viso 834 vyrai ir 712 moterų. Šalia pavardžių padarytos

¹⁰ Именной список о душах, подлежаще было записанных в 1834 г. в число граждан г. Вильна, ten pat, b. 4969, l. 3.

¹¹ ПСЗ-2, т. 16, ч. 2, № 15121.

¹² Рапорт и. о. сборщика Ивана Ивницкого и добросовестного Адама Турского в Виленскую городскую думу, 1 июня 1842 г., LVIA, f. 937, ap. 1, b. 3397, l. 113.

¹³ „Pamesti“ asmenys nustatyti palyginus 1834 m. Iždo rūmuose saugotus Vilniaus piliečių sąrašus ir Vilniaus dūmoje saugotą 1842 m. piliečių sąrašą, kurio pagrindą tikėtina sudaro „Ivaškevičiaus sąrašas“, ten pat, f. 515, ap. 15, b. 518–520; Посемейные списки гражданского общества 1842 г., ten pat, f. 937, ap. 1, b. 3388, l. 1–110.

¹⁴ Ревизские сказки граждан г. Вильно и Виленского уезда за 1842 г., ten pat, b. 3398, l. 1–549; Посемейные списки гражданского общества 1842 г., ten pat, b. 3388, l. 1–110.

atžymos apie 1842 m. situaciją, rodančios, kaip ir dėl kokių priežasčių keitėsi grupės sudėtis. Demografinis veiksnys pasireiškė tuo, kad tikrintojai pažymėjo mirusiųsius (70 vyrų ir 39 moteris), taip pat sužymėjo sąlyginius naujagimius, t. y. asmenis, gimusius tarp surašymų ir įtrauktus į bendrą sąrašą. Socialinis veiksnys pasireiškė „netikrų“ piliečių eliminavimu iš grupės: į miestiečių luomą buvo perkelti 45 vyrai ir 44 moterys, tarp jų vienas žydas neofitas, kuris nežinia koku būdu dar 1834 m. pateko į buvusios šlėktos kategoriją. Šeši vyrai ir penkios moterys buvo identifikuoti kaip dvarininkų valstiečiai, o 12 vyrų ir 7 moterys – kaip priklausantys vienkieminių bendruomenėms, bet pastarieji skyrėsi nuo piliečių tik formaliai. Pagal galiojusius įstatymus iš piliečių bendruomenės turėjo išnykti rekrutai (35 vyrai), suimtieji arba išstremtieji asmenys (7 vyrai), taip pat asmenys, gavę valdišką tarnybą ir atleisti nuo mokesčių (8 vyrai ir 5 jų šeimų moterys). Iš šeimos sąrašų buvo išbrauktos ištekintos dukterys (9 moterys), bet neišku, ar jos ištekėjo už piliečių ir liko bendruomenėje, ar pakeitė socialinį statusą. Apie 12 vyrų ir 7 moteris parašyta, kad jie yra „nežinia kur“. Piliečių kategorijai negalėjo priklausyti trys vyrai (ir 5 jų šeimų moterys), parodyti kaip karo belaisviai, vienas vyras įvardytas dezertyru, vienas – užsiregistravęs svetima pavarde, ir viena šeima (2 vyrai ir viena moteris), apskritai nežinojusi savo kilmės. Taigi einamojo momento Vilniaus piliečių skaičius buvo mažesnis už pateiktąjį platesniame sąraše: 644 vyrai ir 595 moterys.

Galima prielaida, kad šis skaičius turėjo rodyti Vilniaus piliečių bendruomenės dydį, susiformavusį tarp abiejų surašymų. Iš tikrųjų jis rodė tik dalį žmonių, per tą laiką vienaip ar kitaip fiksuotų bendruomenėje. Miestui nesisekė skaičiuoti savo piliečius. 1842 m. vasario mėn. atsakingi už piliečių surašymą bendruomenės vyresnieji bejėgiškai konstatavo, kad „nuo to laiko, kai buvo įtraukti į mokestinius sąrašus, nežinoma kryptimi išvyko 108 asmenys“¹⁵, o tai reiškė, jog bendruomenės nuostoliai buvo didesni už atspindėtus sąrašuose.

Bendruomenės sudėties kontrolę (tuo pačiu ir piliečių statistikos rekonstrukciją) itin veikė gyventojų apskaitos būdas. Tarp surašymų Vilniaus dūma naujus piliečius fiksavo konkrečiais potvarkiais. Jais remdamiesi kanceliarijos darbuotojai sudarinėjo suvestines, bet tik tada, kai informacijos apie papildomai įrašomus asmenis reikalavo valdinės įstaigos. Pavyzdžiui, 1836 m. pabaigoje, atsiliepdama į Vilniaus gubernijos Iždo rūmų prašymą, Dūma sudarė sąrašą piliečių (47 pavardės), įsirašiusių į bendruomenę po 1833 m. Dauguma jų figūravo 1834 m. vardiniame sąraše, bet 17 pavardžių, daugiausia vienišų vyrų, buvo naujos, vadinasi, šie asmenys pateko į bendruomenę po 1834 m. Tačiau tik du iš jų aptinkami 1842 m. surašyme¹⁶. Apie kitus asmenis

¹⁵ 1842 m. vasario 20 d. Vilniaus piliečių bendruomenės raportas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 3397, l. 67.

¹⁶ Подлинные предписания о состоянии именных списков граждан города Вильна, ten pat, b. 2067, l. 4–10; plg.: Посемейные списки гражданского общества 1842 г., ten pat, b. 3388, l. 1–110.

nėra jokių žinių, todėl galima daryti prielaidą, kad jie migravo, apie tai nepranešę bendruomenės vyresniesiems ir Dūmai, arba tiesiog ignoravo raginimus pateikti revizinius sąrašus.

Valdymo institucijos kartais bandė išsiaiškinti, kur dingo piliečiai, bet tai darė nenuosekliai. Pavyzdžiui, 1845 m. viduryje Vilniaus miesto policijos prašymu Dūma parengė vardinį sąrašą piliečių (iš viso 33 pavardės, tarp jų buvo tik viena pavardė iš 1836 m. suvestinės), įsirašiusių į bendruomenę 1834–1835 m. Iš jų 12 asmenų jau buvo identifikuoti ir įtraukti į bendrą vardinį sąrašą. Apie kitus asmenis Dūma neturėjo jokių žinių ir savo ruožtu prašė, kad policija jų paieškotų. Išdo rūmų, Vilniaus dūmos ir piliečių bendruomenės susirašinėjimas rodo, kad šios institucijos disponavo skirtinga informacija apie piliečių bendruomenės sudėtį, taigi ir dėl šios priežasties „pasimetusiųjų“ paieška trukdavo ne vienerius metus. 1845 m. pabaigoje Išdo rūmai pareikalavo, kad Dūma pateiktų jiems duomenis apie šeimas, kurios buvo įrašytos 1834 m., bet nepateko į 1842 m. surašymą. Dūma pati nustatė, kur gyveno 9 šeimos (15 vyrų ir 13 moterų). Jos buvo čia pat, Vilniaus priemiesčiuose, o vieno piliečio sūnus tiesiog „šlitinėjo po miestą“ ir buvo nesunkiai pastebėtas. Apie kitų 20 šeimų likimą (31 vyras ir 38 moterys) Dūma nieko nežinojo, todėl jų ieškoti liepė piliečių bendruomenės vyresniesiems, teigdama, kad jie privalo žinoti, kur yra žmonės, už kuriuos mokami išdo mokesčiai ir atliekamos asmeninės prievolės. Dar sunkiau sekėsi rinkti informaciją apie fiktyvius piliečius, arba asmenis, nepagrįstai tapusius bendruomenės nariais. Dar 1850 m. visos minėtos institucijos susirašinėjo dėl 34 šeimų, netinkančių būti piliečiais, kol išsiaiškino, kad geriausiai apie juos yra informuota policija, teigusi, jog dalis ieškomų asmenų jau pripažinti piliečiais, dalis pateko į miestiečius, o dėl kitų paieškos rengiami skelbimai. Tik tada miesto Dūma suskato kreiptis į piliečių bendruomenę ir Amatų valdybos vyriausiąją, kad jos atsiųstame sąraše padarytų atitinkamas atžymas¹⁷.

Savaip piliečius suskaičiavo Išdo rūmai, kurie 1844 m. viduryje sudarė apmokes-tintųjų Vilniaus piliečių sąrašą. Visa bendruomenė buvo suskirstyta į kategorijas: 26 sėslios šeimos (69 vyrai ir 63 moterys), 108 nesėslios šeimos, kuriose yra ne mažiau kaip du vyrai (253 vyrai ir 229 moterys), 183 nesėslios šeimos, kuriose yra vienas vyras ir vienišiai (183 vyrai ir 278 moterys), o iš viso 317 šeimų (505 vyrai ir 571 moteris)¹⁸. Priklausomai nuo kategorijos piliečiai mokėjo diferencijuotą išdo mokesťį¹⁹.

¹⁷ Дело по предписанию Виленской городской полиции от 20 июля 1845 г. о доставлении именного списка тем гражданам, кои после срока 1834 г. записались, ten pat, b. 4403, l. 2–5, 9–12, 17–23, 35–36.

¹⁸ Okладная ведомость Виленской казенной палаты о гражданах новой 1842 и 1843 г. переписи по г. Вильно, ten pat, b. 3890, l. 3–10.

¹⁹ Pagal 1831 m. spalio 19 d. įsako 11 p. Vakarų gubernijų sėslije piliečiai ir vienkieminkai turėjo mokėti padūmės (ne pagalvės, kaip kiti gyventojai) mokesťį po 2 sidabro rb. 1834 m. gruodžio

Atrodo, Iždo rūmai, sudarinėdami mokesčių mokėtojų sąrašus, elgėsi pragmatiškai: į juos traukė tik patikrintus asmenis, iš kurių tikėtasi surinkti mokesčius. Galbūt todėl jų nurodytas piliečių skaičius mažesnis už miesto Dūmoje registruotų piliečių skaičių.

Vilniaus piliečių grupė buvo kintanti dimensija jau vien dėl to, kad grupės dinamiką veikė demografiniai procesai, gyventojų mechaninis judėjimas ir subjektyvūs veiksniai. Įprastas reiškinys buvo „pasimetusieji“ ir „neteisingi“ asmenys, visaip išskraipę piliečių statistiką. „Pasimetusieji“ paprastai buvo vieniši darbingo amžiaus vyrai, matyt, intensyviai migruojantys dėl uždarbio ir nevisada tai darantys legaliai, pasirūpinę pasais (*билет, плакатный вид*) arba leidimais laikinai pasitraukti iš gyvenamosios vietos. Ne ką mažiau migracijos srautas nusinešdavo ir vienišas moteris, kurios fiksuotos sąrašuose „dėl skaičiaus“ ir tik tada, kai pačios pasirūpindavo registracija.

Bendruomenės narių skaičius buvo nepastovus ir dėl nesibaigiančio bajorystės tikrinimo. Buvusi Vakarų gubernijų šlėkta, vis dar bandžiusi išvengti socialinio paribio, valdžios malone po 1831 m. galėjo pasinaudoti pratęstais verifikacijos terminais. Nors 1845 m. liepos 3 d. įsakas reikalavo, kad nepateikę bajorystės dokumentų per tris mėnesius įsirašytų į vienkiemininkus arba piliečius, 1847 m. kovo 17 d. įsaku valdžia priminė, kad bajorystės verifikacijos, taigi ir įsirašymo į naujas subgrupes, terminas buvo pratęstas iki 1848 m. birželio 1 d., o šešerių mėnesių terminu papildomai leista pasinaudoti tik tiems, kurie vis dar laukė Heroldijos atsakymo dėl jų pripažinimo. Nesilaikantiems nustatytų terminų ir nepateikusiems revizinių sąrašų buvo pagrasinta, kad jie be išlygų taps valstybiniais valstiečiais²⁰. Per verifikaciją nubyrėję pretendentai į bajorystę nuolat pildė Vilniaus piliečių bendruomenę ir vėlesniais metais, mat ir toliau nesilaikyta verifikacijos terminų. 1845–1853 m., t. y. iki to laiko, kai buvo paskelbtas eilinis generalinis piliečių ir vienkiemininkų patikrinimas, tikėtina, neišsamiais duomenimis (buvo sudaryta naujai įsirašiusiųjų suvestinė), Vilniaus piliečių bendruomenės nariais tapo dar 135 vyrai ir 189 moterys²¹.

Trečias piliečių skaičiavimo etapas – 1854–1856 m. Jis tapo reikšmingu jau vien todėl, kad prieš X gyventojų reviziją (1857 m.) ir jos metu Vakarų gubernijose turėjo galutinai susiformuoti piliečių ir vienkiemininkų subgrupės. Juolab, kad 1857 m. birželio 17 d. įsaku buvusiai šlėktai panaikintos visos galimybės patekti į tarpinius sluoksnius. Nuo to laiko jai leista įsirašyti tik į paprastus luomus: valstybinius valstiečius, miestiečius arba laisvuosius žmones²². Naujų narių registracija nekeitė piliečių

10 d. įsakas patikslino, kad po 2 sidabro rublius nuo šeimos turi mokėti ir nesėslieji, gyvenantys šeimomis, nepriklausomai nuo šeimos narių skaičiaus, o po 1 sidabro rb. moka pilnamečiai jų šeimos nariai, savarankiškai prasimanantys duonos kąsnį, taip pat vieniši vienkiemininkai ir piliečiai, nepriklausomai nuo to, ar jie turi nuolatinę gyvenamąją vietą, ПСЗ-2, т. 6, № 4869; т. 9, 2 ч., № 7638.

²⁰ Ten pat, т. 20, d. 1, Nr. 19158; т. 22, d. 1, Nr. 21012.

²¹ Дополнительные документы к ревизским сказкам по гражданскому обществу, LVIA, f. 937, ар. 1, б. 5508, л. 2–446.

²² ПСЗ-2, т. 32, № 32000.

skaičiavimo būdų ir trūkumų, tačiau valdžios spaudimas ir grasinimai visiškai deklasuoti buvo veiksmingi. Vilniaus piliečių skaičius, palyginti su buvusiu surašymu, išaugo kone dvigubai. 1854 m. Vilniaus Iždo rūmams buvo pateikta 760 piliečių šeimų sąrašų, suskirsčius juos į sėslias ir nesėslias šeimas bei vienišus asmenis. Iš viso buvo užregistruoti 1131 vyras ir 1536 moterys. Revizijos sąrašuose taip pat pažymėta, kad dėl mirties, rekruto ėmimo, atleidimo iš bendruomenės, dingimo, dėl moterų santuokos po paskutinio surašymo bendruomenė neteko 336 vyrų ir 397 moterų²³.

Miesto Dūma registravo piliečius dar beveik trejus metus. Iš papildomai apsieiškusių ji sudarė du sąrašus: pirmame padarė 51 įrašą (61 vyras ir 83 moterys), antrame – 198 įrašus (174 vyras ir 281 moteris)²⁴. Tai, kad juose randamos 36 pavardės (30 vyrų ir 55 moterys) asmenų, buvusių 1842 m. sąrašuose, ir dvi pavardės tų, kurie apie save pateikė duomenis 1845–1853 m., leidžia daryti prielaidą, kad senieji piliečiai ne itin skubėjo registruotis, ankstesnių metų įrašus laikydami luominio imuniteto garantija.

Kaip keitėsi registruotų Vilniaus piliečių skaičius 1834–1856 m., rodo 1 lentelė. Nors piliečių statistika nėra tiksli ir patikima, tačiau ji atspindi bendrą grupės augimo tendenciją, kurią labiausiai veikė nesibaigiantis bajorų luomo verifikacijos procesas.

Galima daryti prielaidą, kad 1857 m. revizija, o dar labiau minėtasis birželio 16 d. įsakas vertė buvusią šlėktą pasirūpinti legalizacija. Į Vilniaus dūmą dėl revizijos sąrašų patikslinimo ir papildymo vien tais metais kreipėsi 90 praleistų asmenų (kartu su šeimos nariais – 72 vyrai ir 90 moterų). Dauguma šių asmenų jau seniai buvo palikę Vilnių ir pasklidę po plačią imperiją. Vilniaus piliečių grupėje pageidavo likti Charkovo, Daugpilio, Kijevo, Maskvos, Minsko, Peterburgo, Podolės Kameneco, Riazanės miestų, Mogiliavo, Permės, Tambovo gubernijų, bet taip pat Vilniaus gubernijos apskričių gyventojai. Kiti teikė papildomus duomenis apie seniau neįrašytus šeimos narius arba iš piliečių bendruomenės pasišalinusius (paprastai dėl kuklių pareigų valdiškoje tarnyboje) ir į ją vėl grįžtančius asmenis²⁵.

Nėra žinoma, kaip statistiškai atrodė Vilniaus piliečių bendruomenė po 1857 m. revizijos, nes tų metų jos narių vardinių sąrašų neaptikta. Tačiau išliko knyga, kurioje registruoti piliečiai, sumokėję miesto Dūmai už savo ir šeimos narių revizijos sąrašų pateikimą. 1857–1865 m. knygos įrašai (iš viso 1194) leidžia teigti, kad piliečių registracija vyko ir po to, kai ši grupė turėjo tapti uždara²⁶.

²³ Ревизские сказки о гражданах Вильна семейных оседлых за 1854 г., *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 974, l. 1–112.

²⁴ Ревизские сказки Виленских граждан 1854–1856 гг., ten pat, f. 937, ap. 2, b. 604, l. 1–113; Добавочные ревизские сказки Виленских граждан 1854–1856 гг., ten pat, ap. 1, b. 3641, l. 1–59.

²⁵ Дело о записи по ревизским сказкам Виленского гражданского общества, декабрь 1857–1859, ten pat, ap. 1, b. 8301, l. 1–450.

²⁶ Книга для записи денег, платимых гражданами о подаче себя и семейств своих по 10 переписи ревизских сказок. Составлена в 1857 г., ten pat, b. 8308, l. 1–38.

1 lentelė. Vilniaus piliečių statistika 1834–1856 m.

Metai	Pateikta sąrašų	Juose surašyta		
		Vyrų	Moterų	Iš viso
1834 m.	477	662	546	1208
Įrašytieji 1835–1842 m.	68	88	58	146
1842 m. (platesnis sąrašas)	572	834	712	1546
Iš jų piliečiai	483	644	595	1239
1842 m. (piliečiai, nepatekę į platesnį sąrašą)	42	40	56	96
1842–1843 m. (Iždo rūmų duomenys)	317	505	571	1076
Įrašyti 1845–1853 m.	150	135	189	324
1854 m. Iždo rūmų duomenimis	760	1131	1536	2667
1854–1856 m. papildomai	249	235	364	599

Lentelė sudaryta remiantis: Ревизские сказки граждан оседлых г. Вильна и Виленского уезда на букву А–Г за 1834 г., *LVIIA*, f. 515, ap. 15, b. 518, l. 2–602; То же на букву Д–Л, ten pat, b. 519, l. 2–881; То же на букву М–Р, ten pat, b. 520, l. 2–728; То же на букву С–Я, ten pat, b. 521, l. 2–745; Дело предписанием начальства о внесении в число граждан г. Вильна различным семействам с утверждения Виленской казенной палаты, ten pat, f. 937, ap. 1, b. 3399, l. 1–6, 8, 10–12, 14–16, 18–21, 24, 35–36, 53; Подлинные предписания о состоянии именных списков граждан города Вильна, ten pat, b. 2067, l. 4–10; Именной список Виленским гражданам, записавшимся после срока в 1834 г., ten pat, b. 4403, l. 2–5; Ревизские сказки граждан г. Вильно и Виленского уезда за 1842 г., ten pat, b. 3398, l. 1–549; Посемейные списки гражданского общества 1842 г., ten pat, b. 3388, l. 1–110; Окладная ведомость Виленской казенной палаты о гражданах новой 1842–1843 г. переписи по г. Вильно, ten pat, b. 3890; l. 3–10; Дополнительные документы к ревизским сказкам по гражданскому обществу, ten pat, b. 5508, l. 2–446; Ревизские сказки о гражданах Вильна семейных оседлых за 1854 г., ten pat, f. 515, ap. 15, b. 974, l. 1–112; Ревизские сказки Виленских граждан 1854–1856 гг., ten pat, f. 937, ap. 2, b. 604, l. 1–113; Добавочные ревизские сказки Виленских граждан 1854–1856 гг., ten pat, ap. 1, b. 3641, l. 1–59. (Piliečių statistika rekonstruota lyginant vardinius sąrašus).

Vilniaus piliečių apskaitos spragas dar kartą pademonstravo valdžios akcija, siekusi panaikinti piliečių ir vienkieminkų tarpinę grupę, tuo pačiu iš visuomenės atminties ištrinti buvusios šlėktos sąvoką. Remiantis 1868 m. vasario 19 d. įsaku, Vilniaus miesto piliečių bendruomenės vyresniesiems liepta pateikti duomenis apie jiems pavaldžius asmenis, išsiaiškinti jų buvimo vietą ir visus įrašyti į miestiečių luomą. Būtent tada paaiškėjo, kad piliečių socialinis, demografinis ir geografinis mobilumas buvo stipresnis už formalios registracijos jėgą. 1868 m. gegužės pabaigoje

Vilniaus dūma optimistiškai pranešė piliečių bendruomenės vyresniesiems, kad Vilniaus Iždo rūmų mokesčių mokėtojų sąrašuose yra 1508 Vilniaus piliečiai vyrai, tiesa, skolingi valstybei ir gubernijai solidžią sumą žemskinių bei kitų mokesčių. Po kelerių metų paaiškėjo, kad ši informacija netiksli, nes piliečiams nepagrįstai priskirti 47 vyrai. Iš bendruomenės vyresniųjų pareikalauta piliečių sąrašų su informacija, kur jie gyvena ir kiek kiekvienas jų nesumokėjo mokesčių. Ši užduotis pasirodė neįgyvendinama. 1869 m. viduryje bendruomenės vyresnieji bejėgiškai konstatavo, kad „Vilniaus piliečiai gyvena įvairiuose miestuose, apskrityse, miesteliuose, kaimuose su leidimais ir be leidimų, o dauguma jų apskritai nežinoma kur“, todėl jie atsisakė rinkti bet kokią informaciją²⁷. Menkas pagalbininkas skaičiuojant Vilniaus piliečius buvo miesto policija, kurią domino tik Vilniuje gyvenę piliečiai ir vienkieminkai, priklausę tiek Vilniaus, tiek kitų miestų bendruomenėms. Siekdama paspartinti buvusios šlėktos integraciją į žemutinius luomus, 1870 m. valdžia leido piliečiams ir vienkieminkams registruotis ten, kur jie tuo metu gyveno, bet apie tai informuoti bendruomenę, kuriai formaliai priklausė²⁸. Dėl silpnai koordinuoto institucijų, atsakingų už buvusios šlėktos perkėlimą į žemesnes gyventojų kategorijas, darbo dar 1872 m. pabaigoje nebuvo aišku, kaip sekasi likviduoti Vilniaus piliečių bendruomenę. Jos vyresnieji teisinosi Dūmai, kad negali užbaigti piliečių perrašymo, nes net faktiškai įsirašę į miestiečius nesiteikia sutvarkyti visų formalumų ir išsibraukti iš bendruomenės sąrašų. Tokiu būdu, bendruomenės vyresniųjų duomenimis, galutinai išbrauktais iš bendruomenės buvo laikomi tik 222 vyrai, iš kurių jie patys įteikė pažymą apie įrašymą į kitus luomus 71 piliečiui. Apie tai, kad formaliai piliečiais nesą 574 vyrai, jiems pranešė Vilniaus policijos valdyba. Dar jiems pavyko nustatyti, kad 290 iš ieškomų pagal 1868 m. Iždo rūmų sąrašą vyrų jau mirė, 93 atlieka rekruto prievolę, o 8 ištremti į Sibirą. Taigi reikėjo surasti dar 284 Vilniaus piliečius, bet kiek jų buvo rasta, lieka neaišku. Šiaip ar taip, 1873 m. spalio 10 d. Vilniaus dūma liepė piliečių bendruomenės vyresniajam Romanovičiui perduoti Dūmai visus bendruomenės dokumentus ir finansines ataskaitas, taip pat vis dar nerastų piliečių sąrašą. Nuo šios datos Vilniaus piliečių bendruomenė liovėsi egzistavusi²⁹.

Pagrindinės piliečių charakteristikos

Identifikacinė sumaištis. Piliečių ir vienkieminkų socialinės kategorijos formavosi specifiniame kontekste. Joms buvo suteikta neigiama konotacija visų luomų atžvilgiu. Išankstinis nuteikimas, kad piliečiai ir vienkieminkai susiję su privilegijuo-

²⁷ О введении граждан и однодворцев Западных губерний в общий состав сельских и городских обывателей на основании Высочайше утвержденного мнения Государственного Совета 19 февраля 1868 г., ten pat, ap. 2, b. 1284, l. 4, 19.

²⁸ Ten pat, l. 60, 80, 205–212.

²⁹ Ten pat, l. 243, 249.

taisiais (neįrodžiusi bajorystės šlėkta), bet sudarė atskilusią deklasuotųjų grupę, atitolino nuo jų tikruosius bajorus, kuriems nerūpėjo buvusios šlėktos likimas. Taip manyti verčia 1836 m. Vilniaus apskrities teismo, kurį sudarė teisėjai bajorai, sprendimas įrašyti į piliečius tūlą Špilevskį. Kadangi jis nežinojo nei savo kilmės, nei gimimo vietos, negalėjo būti „teisingai“ identifikuotas. Teismas jam pasiūlė pasirinkti bet koki mokestinį luomą. Kai Špilevskio nesutiko priimti jokia miesto bendruomenė, jis panorė būti piliečiu, ir teismas tam pritarė, nors piliečių bendruomenė jautėsi izeista ir prašė pripažinti piliečiais tik tinkamus asmenis³⁰. Tai, kad bajorai neigiamai vertino naują subgrupę, rodo jų skeptiškas požiūris į jos narių socialinę sudėtį. Priešingu atveju Ašmenos apskrities dvarininkas Golonzovskis nebūtų reiškęs pretenzijų į pilietį Dionisijų Buržinskį, kurį palaikė besislapstančiu baudžiauninku vien dėl jo nuosavybės ir laisvo piliečio pavardžių sutapimo³¹. Piliečių grupės socialinė kilmė nedomino gubernijos ir miesto valdžios. Kai Gubernijos valdyba ir miesto Dūma pasiūlė patenkinti Prūsijos valdinio Jono Liandvergo prašymą ir priimti jį į piliečių bendruomenę, jos vyresniesiems teko valdžiai priminti, kad nauja grupė skirta tik smukusiai bajorijai³². Svetimais piliečius turėjo laikyti žemesni luomai, kurių turtinė ir socialinė padėtis mažai skyrėsi nuo buvusios šlėktos, bet tarpinių grupių teisėms galėjo atrodyti patrauklesnės už jų pačių teises. Taip atsirado miestiečių, sugėbėjusių patekti į piliečius, bet jų situacija grupėje buvo nestabili. Per eilinius patikrinimus dalis jų grįžo į miestiečių luomą³³.

Piliečių kategorija formavosi luominėje visuomenėje, kurioje socialinė identifikacija pakluso formaliems ir neformaliems kriterijams, nelygu kaip buvo suprantama asmens socialinė kilmė. Formalus piliečių ir vienkiemininkų pripažinimas rėmėsi buvusios bajorystės įrodymais, tarp kurių tvirčiausiomis laikytos bajorų deputacijų išvados, nepatvirtintos Peterburgo Heroldijoje, XIX a. pirmojo ketvirčio revizijos sąrašai, kuriuose jie rašyti bajorais, taip pat gimimo metrikos, kuriose nurodytas tėvų luomas. Reikia manyti, kad tokiu būdu į Vilniaus piliečius pateko dauguma siekusiųjų šio tarpinio statuso. Išdo rūmų susirašinėjime su Vilniaus miesto dūma vartota formuluoatė „naudojosi bajorų privilegijomis“, kai ši valdžios institucija buvo įsitikinusi, jog turi pagrindą „teisingai“ identifikuoti pretendentes. Pavyzdžiui, į piliečius liepta įrašyti Viktoriją Druboševską, pateikusią gimimo metriką iš Vilniaus šv. Jonų bažnytinės parapijos, kurioje buvo pažymėta, kad jos tėvai bajorai, o kaimynai šį faktą

³⁰ Vilniaus miesto policijos 1837 m. rugpjūčio 4 d. raštas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 3399, l. 35–36.

³¹ Vilniaus piliečių bendruomenės vyresniųjų 1840 m. rugsėjo 5 d. raštas miesto policijai, ten pat, b. 3355, l. 68, 77.

³² Vilniaus piliečių bendruomenės vyresniųjų 1841 m. spalio 6 d. raštas Vilniaus gubernijos valdybai, ten pat, b. 3213, l. 110–111, 139.

³³ Ten pat, ap. 1, b. 5508, l. 21, 35–36, 73, 91–92.

paliudijo³⁴. Dažniausiai tiesiog teigta, kad asmenys, kurie kreipėsi dėl įrašymo į piliečius, turi bajorišką kilmę įrodančius dokumentus arba konstatuota, kad jie priklauso buvusiai šlėktai³⁵. Detalesni paaiškinimai, pateikiami svarstant komplikuočius atvejus, rodo, kad buvusios šlėktos identifikavimas neturėjo nusistovėjusių kriterijų, kuriuos būtų galima taikyti praktiškai. Kartais tenkintasi netiesioginiais įrodymais arba liudinių parodymais, ypač tada, kai pretendentas anksčiau nebuvo susijęs su jokia luomu. Taip pasielgta aiškinantis Antano Daniševskio kilmę. Vilniaus apskrities žemutinis žemskinis teismas nustatė, kad 1834 m. į piliečius įsirašė jo brolis Feliksas Daniševskis, su kuriuo jis nepalaikė ryšių, todėl nebuvo pažymėtas šeimos revizijos sąraše. Pusbrolis Kazimieras Daniševskis, bandęs įrodinėti bajorystę Vilniaus bajorų deputacijoje, į šeimos genealogiją įrašė Antaną, deja, neturėjusį jokių dokumentų, teigiančių jų giminystę. Tik 1847 m., kai abu giminaičiai paliudijo pirmos ir antros eilės giminystę, 52 metų Antanas Daniševskis tapo Vilniaus piliečiu³⁶.

Koks trapus buvo piliečių tapatumas, rodo, pavyzdžiui, Simono Anikevičiaus, dirbusio pozumentų įmonėje, pavyzdys. 1816 m. gyventojų surašyme jis užsirašė bajoru, bet neįstengė legitimuotis per bajorų deputaciją, todėl 1834 m. pateko į piliečių sąrašus. Per 1842 m. patikrinimą Vilniaus magistratas teigė jį buvus miestiečiu, mat miestiečių bendruomenė taip pat ieškojo savo dingusių narių, už kuriuos mokėjo mokesčius. Tik 1849 m. Dūmos pareigūnai išsiaiškino, jog buvo padaryta klaida: pozumentų meistras Anikevičius buvo supainiotas su miestiečiais Aliukevičiais ar Aniukevičiais, todėl grąžino jį kartu su šeima į piliečių bendruomenę³⁷.

Kaip kuriozas turėjo atrodyti Martyno Ivaškevičiaus migravimas iš luomo į luomą. 1834 m. jis deklaravo savo ir šeimos bajorišką statusą, įsirašydamas į Vilniaus piliečius. Kai 1842 m. valdžia sugriežtino reikalavimus buvusiai šlėktai, jis apskritai išvengė naujo surašymo, pareikšdamas, kad priklauso miestiečių luomui, bet 1861 m. dėl šaltiniuose nenurodytų priežasčių buvo grąžintas į piliečių bendruomenę³⁸.

Nenuoseklus piliečių identifikavimas priklausė ne vien nuo to, ar pretendentai turėjo kilmės įrodymus. Buvusios bajorystės kriterijų skalė pasirodė esanti platesnė už numatytą teisiniuose aktuose. Mat tradicinėje visuomenėje turėjo reikšmės auto-

³⁴ Vilniaus Iždo rūmų 1845 m. sausio 16 d. įsakas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, ap. 1, b. 4292, l. 1–3.

³⁵ Vilniaus miesto dūmos 1841 m. paliepimai Vilniaus piliečių bendruomenės vyresniesiems, ten pat, b. 3399, l. 4–5, 20, 21, 24, 53; b. 5508, l. 2, 11, 14, 17, 87, 110, 242 ir kt.; Vilniaus Iždo rūmų 1845 m. įsakai Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 4286, l. 1; b. 4290, l. 1–2; b. 4291, l. 1–2.

³⁶ Ten pat, b. 5508, l. 106–107.

³⁷ Ten pat, f. 515, ap. 15, b. 518, l. 49a; Посемейные списки гражданского общества 1842 г., ten pat, f. 937, ap. 1, b. 3388, l. 1–2; Vilniaus miesto dūmos 1849 m. sausio 15 d. raštas Vilniaus piliečių bendruomenės valdybai, ten pat, b. 5508, l. 6.

³⁸ Ten pat, f. 937, ap. 1, b. 8301, l. 73–74.

identifikacija ir visuomenės nuomonė apie asmens socialinį statusą. Prielaida, kad pasivadinusieji buvusia šlėkta sąmoningai klastojo socialinę kilmę, siekdami palankesnių teisinių sąlygų, pasitvirtintų tik tuo atveju, jeigu visi pretendentai paklustų standartiniam reikalavimams. Tačiau teigias bajorystę asmuo galėjo siekti pripažinimo tikėdamas savo prigimtinę arba užsitarnautą teisę tapatintis su bajorų luomu. 1842 m. Jokūbui Filkevičiui, jau septynerius metus besinaudojusiam piliečio teisėmis, buvo pranešta, kad jam teks atsisakyti piliečio statuso, nes jis neturi bajorystės įrodymų. Jis neigė pažeidęs galiojusias taisykles ir pateikė, jo manymu, svarius argumentus: Vilniaus sufragano Andriaus Galaunės raštišką liudijimą, kad jis buvęs laisvų tėvų vaikas, tarnavęs lenkų kariuomenėje, vėliau kelis dešimtmečius buvo Vilniaus bazilijonų virtuvininkas (*kuchmistrz*), t. y. atliko bajorišką tarnybą, o paleistas iš pasakutinės tarnybos užsirašė piliečiu ir tvarkingai mokėjo mokesčius³⁹.

Autoidentifikacijos poreikis atsirasdavo ir tada, kai abejonės dėl pagrįstos identifikacijos kildavo ne tik valdžios bei savivaldos institucijoms, atsakingoms už buvusios šlėktos suskirstymą. Šiuo požiūriu aktyvi buvo miestiečių bendruomenė, ypač tada, kai taikantis į piliečius asmuo laikytas patikimu mokesčių mokėtoju. XIX a. penktajame dešimtmetyje dėl miestiečių skundų, kad tarp jų yra amatininkų, atkakliai atsisakančių rašyti miestiečiais, nes laiko save bajorais, valdininkui atskiriems pavedimams teko aiškintis Vilniaus mėsininko Juozapo Kucevičiaus, auksakalio Felicijaus Dirmovičiaus ir meistro pirštininko Motiejaus Vonsavičiaus kilmę. Mėsininkas, teigęs, kad priklauso Lydos apskrities bajorams, nesutiko būti miestiečiu, nors po ketverius metus vykusių tyrimų Vilniaus dūma konstatavo, jog jis neturi bajoriškos kilmės įrodymų ir jį būtina priversti pasirinkti atitinkamą luomą. Auksakalys teigė, kad turi bajorystės įrodymus, bet jų nepateikė. Informacija apie pirštininką buvo kiek išsamesnė, mat paaiškėjo, kad jis paminėtas Užnerio apskrities bajorų Vonsavičių 1819 m. bajorystės išvadų rašte⁴⁰. Nė vieno iš šių trijų asmenų nėra minėtuose Vilniaus piliečių reviziniuose sąrašuose, taip pat nėra žinoma, ar jų autoidentifikacija turėjo reikšmės valdžios sprendimui ir kaip su jais buvo pasielgta. Tikėtina, jog jų socialinis likimas buvo panašus į ty mo dirbinių meistro Martyno Valentinavičiaus, 1845 m. apklausto specialioje komisijoje, ieškojusioje miestiečių, nepateikusių revizijos sąrašų. Klausta, kodėl jis nuo 1816 m. revizijos, kurioje kartu su velioniu broliu Vincentu įrašytas miestiečiu, neatsiliepė per kitus gyventojų surašymus. Martynas Valentinavičius teigė, kad neprivalėjęs to daryti, nes yra bajorų kilmės, niekada nemokėjo išdo mokesčių, 1834 m. net savo rankose laikė Vilniaus bajorų deputacijos surašytą bajorystės išvadų raštą. Kartu su šeimos sąrašu, sudarytu pagal bajorams taikomą formą, jį įteikė

³⁹ О записи в гражданское общество, ten pat, b. 3395, l. 6.

⁴⁰ Valdininko atskiriems pavedimams 1841 m. pranešimai Vilniaus miesto dūmai; Vilniaus dūmos 1845 m. posėdžių protokolai, ten pat, b. 4365, l. 1, 6; b. 4367, l. 1; b. 4368, l. 1, 7–8.

panašios komisijos valdininkui, gavo iš jo pakvitavimą, kurį netrukus pametė. Tačiau komisijos narių jis neįtikino ir Vilniaus dūma jį įrašė miestiečiu⁴¹.

Eliminuotiesiems iš bajorų luomo buvo svetimas kolektyvinio tapatumo jausmas. Tai rodo konfliktas tarp Vilniaus piliečių bendruomenės, tiksliau – jos atstovų, ir vienkieminių, stambesnėmis grupėmis atsikėlusius į Vilnių ir bandžiusius įsilieti į piliečių bendruomenę. 1844 m. į miesto piliečių sąrašus pateko 194 vienkieminkai iš dešimties bendruomenių: Aukštadvario, Butrimonių, Gelvonų, Lavoriškių, Molėtų, Naujųjų Trakų, Paberžės, Rudaminos, Širvintų ir Žiežmarių. Dauguma jų buvo vieniši vyrai, susiradę darbą mieste ir priemiesčiuose arba savanoriais stoję tarnauti į kariuomenę. Vilniaus piliečių bendruomenė jų visaip kratėsi, nes kartu su naujais nariais turėjo prisiimti atsakomybę už mokesčių nepriemokas ir ateityje mokėtinus mokesčius. Nepavykus susitarti su vietos valdžia, piliečių bendruomenės vyresnieji kreipėsi į vidaus reikalų ministrą. Jie skundėsi neteisėtu vienkieminių primetimu bendruomenei, kurių statusas ir vieta visuomenės socialinėje struktūroje jau buvo apibrėžti. Atrodo, po kelerių metų jiems pavyko atsikratyti nepageidaujamų narių po to, kai Iždo rūmų pavedimu buvo sudaryti minėtų vienkieminių vardiniai sąrašai ir suskaičiuotos jų mokesčių nepriemokos⁴². Šiaip ar taip, į žinomus Vilniaus piliečių revizinius sąrašus jie nepateko.

„Aukštyn laiptais, besileidžiančiais žemyn“. XX a. septintojo dešimtmečio amerikiečių rašytojos Belos Kaufman populiaros knygos pavadinimas⁴³ puikiausiai tinka apibūdinti XIX a. buvusios šlėktos socialinio mobilumo kryptis ir tendencijas. Pabrėžtina, kad dalis bajorų luomo pateko į buvusios šlėktos, seniai patyrusios socialinę nuosmukį, kategoriją, taigi socialinės hierarchijos laiptais leidosi žemyn. Ji prarado tradicinius ryšius su bajorų luomu, neturėjo nekilnojamosios nuosavybės, buvo priversta užsidirbti pragyvenimui fiziniu darbu, pramokti amatų arba ieškoti privačios tarnybos. Nuo prastuomenės ją skyrė tik nominalus luominis statusas, galiojęs teisių bei privilegijų pavidalu ir išlikęs savimonėje. Rusijos imperijos socialinė politika užbaigė buvusios šlėktos deklasaciją teisiniu požiūriu, ji neteko galimybės naudotis bajorų luomo privilegijomis, buvo priversta mokėti išdo mokesčius, eiti rekruto ir kitas prievoles.

⁴¹ По сообщению Виленской городской думы о предрержательстве Валентиновича гончарных дел мастером Мехведовичем, ten pat, b. 4402, l. 3.

⁴² Дело по предписанию Виленской городской думы от 26 августа 1844 г. об однодворцах, из десяти разных обществ причисленных в Виленские граждане с 1844 г., ten pat, b. 3890, l. 12–19, 23, 26, 35, 56, 80–90, 139–152; По предписанию Казенной палаты о неподлежаще приписанных к Виленским гражданам 194 душах, ten pat, b. 4881, l. 67–72, 85–86.

⁴³ В. К а u f m a n, *Up the Down Staircase*, Barker pub., 1965; vertimas į lietuvių kalbą: В. К а u f m a n, *Aukštyn laiptais, besileidžiančiais žemyn*, Vilnius, 2005.

Vilniaus piliečių socialinę padėtį iš dalies rodo informacija apie jų užsiėmimus, taip pat gyvenamąją vietą, kuri leidžia nustatyti jų santykį su nuosavybe. Ši informacija buvo pateikta 1834 m. piliečių sąrašuose, dalyje 1842 m. ir 1854–1856 m. sąrašų. Ji yra fragmentiška, nes užsiėmimai ir gyvenamoji vieta nurodyti ne prie visų sąrašuose minimų asmenų. Tačiau net neišsamūs duomenys leidžia nustatyti piliečių poziciją visuomenėje, daryti prielaidą apie galimybes ją keisti, priklausomai nuo turėtų arba įgyjamų dispozicijų.

2 lentelė. Vilniaus piliečių užsiėmimai

Rodikliai	1834 m.	1842 m.	1854–1856 m.
Užsiėmimas:			
Privati tarnyba	78	41	9
Smulki tarnyba įvairiose įstaigose	20	15	4
Amatai ir prekyba	58	129	14
Vežikavimas	9	5	–
Smuklės laikymas	3	2	–
Ūkininkavimas, daržininkystė	10	15	4
Laisvieji užsiėmimai	8	10	1
Padieniai darbai	29	46	3
Elgetavimas	5	2	–
Iš viso	220	265	35
Iš viso panauduotuose sąrašuose	477	288	51
Iš jų raštingi	176	121	11
Raštingųjų %	36,9	42	21,2
Gyvenamoji vieta:			
Nuoma arba pas svetimus žmones	384	259	50
Nuosavas namas	4	27	1

Lentelė sudaryta remiantis: Ревизские сказки граждан оседлых г. Вильна и Виленского уезда на букву А–Г за 1834 г., *LVI*A, f. 515, ар. 15, b. 518, l. 2–602; То же на букву Д–Л, ten pat, b. 519, l. 2–881; То же на букву М–Р, ten pat, b. 520, l. 2–728; То же на букву С–Я, ten pat, b. 521, l. 2–745; Ревизские сказки граждан г. Вильно и Виленского уезда за 1842 г., ten pat, b. 3398, l. 1–549; Ревизские сказки Виленских граждан 1854–1856 гг., ten pat, f. 937, ар. 2, b. 604, l. 1–113.

Net sunkiai palyginami duomenys (skirtingais metais apima nelygias piliečių bendruomenės dalis) rodo, jog daugumai piliečių nebūdingas sėslumas, retas jų galėjo vadintis posesininku arba namo savininku, dauguma nuomojo butą arba kampą pas

svetimus žmones. Piliečių užsėmimų prioritetai liudija pastangas išlaikyti atstumą tarp aukštesnių ir žemesnių gyventojų grupių, nors jis tolydžio siaurėjo. Bajoriškajam mentalitetui artimesnė privati tarnyba (namų valdytojai, ekonomai, liokajai, tarnai, patarnautojai, sargai) konkuravo su amatais ir prekyba, bet pastaroji užėmė menką vietą tarp piliečių užsėmimų. Teiktiniausiais amatais laikyti batsiuuvystė, siuvimas ir audimas, nors pasitaikė stalių, mūrininkų, spaustuvininkų ir vargonų meistrų, o neturintys amato vertėsi padiniais darbais. Ūkininkavimą ir daržininkystę rinkosi nuomojantys žemę už miesto ribų arba kaimyninėse apskrityse, bet tokių buvo vienetai. Mažumą taip pat sudarė besivertę laisvaisiais užsėmimais: aktoriai, vargonininkai, muzikai, namų mokytojai. Menkai atrodė smulkiųjų tarnautojų kategorija: šalia raštinninkėlių arba kopijuotojų minimi akcizo valdybos, kitų įstaigų sargai, durininkai arba pagalbinis personalas, taip pat pašto tarnautojai. Derėtų pabrėžti, kad jie buvo etatiniai šių įstaigų darbuotojai, taigi priklausė valdinėms žinyboms ir gavo iš jų atlyginimą. Pagal imperijos įstatymus tarnybos laikui jie buvo atleidžiami nuo privalomų mokesčių ir prievolių. Tam jiems reikėjo kreiptis į bendruomenės sueigą, gauti leidimą pasitraukti iš bendruomenės, taip pat rasti bet kurio luomo (įskaitant bajorus) asmenį, kuris sutiktų prisiimti jų mokestinius įsipareigojimus. Tai, kad smulkūs tarnautojai minimi piliečių revizijos sąrašuose, reiškė tik tai, kad jie nepaisė šio formalumo.

Būtent profesinio pasirengimo reikalaujantys užsėmimai bei valdinė tarnyba leido piliečiams patekti į kitą visuomeninę terpę, iš mokestinės tarpinės grupės pereiti į nemokestinę, o luominės degradacijos sąlygomis tai reiškė socialiniais laiptais pakilti pakopa aukščiau. Piliečių asmeninės aspiracijos siekti aukštesnio visuomeninio statuso buvo susijusios su galimybe gauti išsilavinimą ir ja jie naudojosi palyginti aktyviai. Tai rodo išlikę Vilniaus piliečių sueigų 1841–1870 m. protokolai dėl 170 bendruomenės narių paleidimo (*увольнительные свидетельства*)⁴⁴. Dažniausiai prašyta piliečių vaikus išleisti mokytis gimnazijoje, Vilniaus bajorų mokykloje, specialiojoje (vaistininkų arba felčerių) mokykloje bei universitetuose (62 atvejai), mat Liaudies švietimo ministerija reikalavo, kad besimokantieji neturėtų mokestinių įsipareigojimų. Prašymuose buvo nurodoma, kad baigę mokslus gimnazijose stos į universitetą arba ieškos tarnybos. Valdinės tarnybos siekiai paprastai apsiribojo kukliu poreikiu gauti vietą su žemiausiu XIV klasės rangu, į kurią turėjo teisę baigusieji gimnaziją. Taip manyti verčia piliečių antplūdis į pašto žinybą: Chersono, Poltavos, Pskovo ir kitų gubernijų pašto tarnyboje aptariamuoju laikotarpiu įsidarbino arba ketino įsidarbinti 61 Vilniaus pilietis. Kitos tarnybos (26 asmenys) taip pat buvo smulkios ir neprestižinės: vaistininko

⁴⁴ Книга Виленского гражданского общества за 1842 г., LVIA, f. 937, ар. 1, б. 3394, л. 13, 15, 19–20, 24, 38–40, 59–60, 82–84, 86, 88; Дело о выдаче увольнительных свидетельств гражданам для поступления в службу и почтовое ведомство, ten pat, б. 3943, л. 2–1170; Дело о выдаче свидетельств Виленским мещанам и гражданам для поступления в гимназии и университеты, ten pat, б. 8957, л. 16, 19, 22, 49, 62, 78, 83, 92.

padėjėjas valdinėje vaistinėje, Vilniaus išdinės buhalteris, sargai gubernijos Iždo rūmuose ir Vilniaus civiliniame teisme, durininkas Vilniaus bajorų institute, Vilniaus šv. Jokūbo ligoninės prižiūrėtojas ir pan. Dar 15 asmenų pasirinko dvasininkų seminariją arba vienuolyną, penki tarnavo Liaudies švietimo ministerijos sistemoje ir tik du asmenys nurodė, atrodo, nepopuliarią karo tarnybą. Būtina pabrėžti, kad piliečių galimybę gauti geresnę valdinę tarnybą savame krašte riboja valdžios politika po 1830–1831 m. sukilimo, kai vietos kilmės gyventojams buvo draudžiama užimti kiek svarbesnes pareigas valdinėse įstaigose.

Įsigyta profesija, tačiau toli gražu ne visos, buvusiai šlėktai leido pagerinti socialinį statusą per suteiktą garbės piliečio vardą. Tokiu būdu ji gavo teisę nemokėti mokesčių, neiti rekruto prievolės, jeigu nusikalstų, nebūti baudžiamiems kūno bausme, dalyvauti miesto savivaldoje. Kitaip tariant, deklasuotiems bajorams atsivėrė kelias į visuomenės elitinę grupę. Tačiau XIX a. ketvirtajame–penktajame dešimtmetyje valdžia kelis kartus tikslino įstatymus, keisdama garbės piliečiams keliamus reikalavimus, todėl Vakarų gubernijų buvusios šlėktos galimybės patekti į aukščiausią socialinę kategoriją buvo kiek komplikuotos. 1832 m. spalio 19 d. įsakas numatė garbės piliečio vardą iš buvusios šlėktos kilusiems gydytojams, mokytojams, advokatams ir dailininkams, tačiau 1832 m. balandžio 10 d. manifestas patikslino, kad į asmeninius garbės piliečius gali pretenduoti tik turintys Rusijos universitetų bei Menų akademijos baigimo atestatus, taip pat kitų mokyklų dailininkų diplomus, užsienio mokslininkai, dailininkai, stambūs prekybininkai bei pramonininkai. Paveldimo garbės piliečio vardo galėjo siekti nusipelnę stambūs pirkliai, mokslininkai ir dailininkai. 1834 m. vasario 7 d. įsaku buvo patikslinta, kad Vakarų gubernijų buvusi šlėkta gali pretenduoti tik į asmeninio garbės piliečio vardą, o 1838 m. gruodžio 12 d. įsaku įgijusiems šį vardą uždrausta siekti valstybės tarnybos⁴⁵.

Dėl skirtingo naujų įstatymų interpretavimo į garbės piliečius nusitaikė buvusi šlėkta, dirbusi paprinių mokyklų mokytojais, teismų advokatai bei regentai⁴⁶. XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje šis vardas suteiktas provizoriams, felčeriais ir chirurgams. Tačiau per piliečių ir vienkieminių patikrinimą jiems teko įsirašyti į paprastus piliečius, nes vietos valdžios institucijoms buvo paaiškinta, kad įstatymai nenumatė garbės piliečio vardo medikams, baigusiems aukštąsias mokyklas, bet ne

⁴⁵ ПСЗ-2, т. 6, № 4869; т. 7, № 5284; т. 9, ч. I, № 6789; т. 13, ч. 2, № 11876.

⁴⁶ XIX a. ketvirtajame–penktajame dešimtmetyje asmeniniais garbės piliečiais, pavyzdžiui, tapo buvę bajorai, paprinių mokyklų arba privatūs mokytojai Anupras Jankevičius, Stanislovas Petrovskis, Steponas Kasperavičius ir Ipolitas Glovackis, taip pat Vilniaus žemės ribų apeliacinio teismo regentas Adomas Kaduškevičius, Romos katalikų dvasinės konsistorijos buvęs etatinis advokatas Domininkas Volosevičius, buvęs Vilniaus civilinio teismo advokatas Jonas Karčevskis, *LVI*, f. 937, ap. 1, b. 3397, l. 23, b. 3399, l. 32, b. 4287, l. 1–2, b. 4289, l. 1–2, b. 5438, l. 1–2, b. 5508, l. 313.

universitetus⁴⁷. Pabrėžiant, kad nėra kilęs iš buvusios šlėktos, iš garbės piliečių sąrašo buvo išbrauktas filosofijos kandidatas Ignotas Veljaminovičius, nors įstatymai leido siekti šio garbingo statuso ir nekilmingiesiems⁴⁸.

Asmeninio garbės piliečio vardas buvusios šlėktos atžvilgiu sukūrė dar vieną socialinį paradoksą. Mat asmeninių garbės piliečių vaikai, sulaukę pilnametystės, turėjo pereiti į miestiečius⁴⁹. Vienintelis būdas išvengti leidimosi socialiniais laiptais žemyn buvo išsimokslinimas arba tarnyba, taigi sąmoningos asmeninės pastangos siekti geresnės visuomeninės padėties. Tiesa, pasitaikydavo palankesnių variantų, kaip Jono Rustemo mokinio, dailininko Aleksandro Slendzinskio Martyno sūnaus, šeimos atvejis. Neaišku, kodėl jis siekė garbės piliečio vardo, nes dokumentuose vadinamas kilusiu „iš Vilniaus apskrities bajorų“. Galimas dalykas, kad jis neturėjo oficialaus bajorystės pripažinimo. Jo vaikai – trys sūnūs ir dvi dukterys jau buvo suaugę, tik jaunesnysis Stanislovas Henrikas buvo nepilnametis. Vilniaus miesto dūma, 1867 m. nagrinėjusi klausimą dėl garbės piliečio vardo suteikimo Aleksandrui Slendzinskiui, jį patį ir visus vaikus priskyrė siekiamai kategorijai, tik žmona liko bajorų luome, nes Heroldija jos tėvui patvirtino bajorystę⁵⁰.

Rusijos įstatymai numatė dar vieną būdą iškilti virš piliečių ir vienkieminių kategorijos – asmeniškai siekti buvusios bajorystės pripažinimo, kad ir kaip ilgai tai truktų. Bet, atrodo, šia galimybe pasinaudojo tik vienetai⁵¹.

Savivaldos galia ir jos realizavimas. Panašiai kaip kiti Rusijos imperijos miestų gyventojai Vilniaus piliečiai sudarė atskirą bendruomenę, kuri tvarkėsi pagal savivaldos principus. Kolektyvinės atsakomybės našta turėjo prisiimti visa bendruomenė, jos renkami pareigūnai, taip pat už juos laiduojantys asmenys. Pavyzdžiui, per 1841 m. rinkimus už mokesčių rinkėjo (*ноборщик*) kandidatą, neturėjusį nuosavo turto, savo namus kaip finansinės atsakomybės garantą užstatė du sėsleji piliečiai⁵².

⁴⁷ Garbės piliečiais tapo, bet vėliau buvo perrašyti paprastais piliečiais provizorius Jonas Danas, felčeriai Karolis Rimeika, Jonas Fiorentinis, buvęs Vilniaus universiteto klinikos chirurgas Mykolas Marianskis, chirurgai Jonas Koliatovičius ir Jonas Dykas, ten pat, b. 3399, l. 16, 26, 42, b. 5508, l. 162; О проверке книг Виленских граждан, ten pat, b. 2065, l. 1–2; Дело о причислении в почетные граждане Дыка, ten pat, b. 3878, l. 2–38.

⁴⁸ Ten pat, b. 3399, l. 47.

⁴⁹ ПСЗ-2, т. 9, ч. I, № 6789; 6789; Vilniaus miesto dūmos 1853 m. rugpjūčio 25 d. raštas Vilniaus garbės piliečių seniūnui Liudvikui Martensui, LVIA, f. 937, ap. 1, b. 7085, l. 7–9.

⁵⁰ Vilniaus dūmos 1867 m. rugpjūčio 9 d. nutarimas ir A. Slendzinskio 1867 m. lapkričio 20 d. pranešimas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 7085, l. 422, 430–431; A. Slendzinskio šeimos dokumentai, ap. 2, b. 370, l. 76–85.

⁵¹ Pvz., Heroldija pripažino šių Vilniaus piliečių bajorystę: 1845 m. Juozapo Zakrčevskio, 1851 m. Antano Rodzevičiaus, 1852 m. Domininko Turovskio, ten pat, ap. 1, b. 5508, l. 144, 341, 391.

⁵² Vilniaus miesto dūmos tarėjo Aleksandro Šablovskio 1841 m. rugsėjo 30 d. raštas Dūmai, ten pat, b. 3213, l. 121.

Aptariamuoju laikotarpiu piliečių bendruomenės pareigūnų sudėtis buvo nepastovi. Vos tik susikūrus bendruomenei, sėslųjų piliečių sueiga, kurioje dalyvavo 19 asmenų, 1834 m. išsirinko seniūną (*старшина*) Juozapą Ivaškevičių bei du „sąžininguosius“ (*добросовестный*) – Karolį Kvetkovskį ir Mykolą Anciporevičių. Pastarasis savo pareigas ignoravo, todėl K. Kvetkovskis pats pasirinko pagalbininką – Joną Pogoželskį. Sunku pasakyti, ką reiškė terminas „sąžiningasis“, taikytas galbūt ne tik piliečių bendruomenėje, nes Rusijos imperijoje luominių bendruomenių savivaldos modelis buvo tas pats. Sueigos nutarime buvo pabrėžta, kad „sąžiningieji“ turi padėti seniūnui tartis dėl bendrų reikalų, imti rekrutus iš bendruomenės narių. Be to, šiems asmenims buvo pavesta rinkti visus nustatytus mokesčius: padūmės, zemskinius, už buto (pastotės), rekruto ir kitas prievoles⁵³. 1838 m. pabaigoje Vilniaus gubernijos valdyba rašte miesto Dūmai paaiškino, kad „sąžiningasis“ renkamas „stebėti rinkėjo veiklą“⁵⁴, tačiau šį darbą jis galėjo atlikti tada, kai rinkėjo ir „sąžiningojo“ funkcijos buvo atskirtos. Piliečių bendruomenės elekcinių sueigų protokolai, miesto Dūmos ir gubernijos valdybos pareigūnų susirašinėjimas rodo ilgainiui nusistovėjusią tvarką, kai seniūno ir mokesčių rinkėjo pareigas paprastai ėjo tas pats asmuo, atskirai buvo renkamas „sąžiningasis“ ir „rekrutų deputatai“, atsakingi už rekrutų ėmimą⁵⁵, taigi pareigūnų funkcijos pasidalijo. Atrodo, kad būtent šie asmenys sudarė vadinamąją Vilniaus piliečių valdybą (*управление виленских граждан*), į kurią siuntė raštus miesto Dūma ir kurios vardu pasirašinėjo išrinkti pareigūnai.

Galima tik spėti, kaip sekėsi eiti pareigas savivaldoje žmonėms, kurių išrinkimo kriterijus buvo sėslumas, nuosavybės turėjimas, patikimumas ir padorumas, bet ne raštingumas ar gebėjimas atlikti pavestą darbą. Neraštingo žmogaus baime prisiimti finansinę atsakomybę ir be kaltės nukentėti dėl nežinojimo, kas parašyta dokumentuose, rinkėjas Stanislovas Judickis aiškino prašymą atleisti jį iš pareigų nepasibaigus kadencijai. O juk bendruomenės išrinktiems pareigūnams buvo taikomos reikšmingos lengvatos (jie buvo asmeniškai atleidžiami nuo rekruto, natūrinių zemskinių ir kitų viešųjų prievolių), turėjusios pabrėžti renkamų pareigū patrauklumą, be to, bendruomenė jiems mokėjo atlyginimus⁵⁶. Skaičiavimo ir rašymo įgūdžių stoką kompensavo samdomi raštininkai, tačiau jie negalėjo pagelbėti ten, kur reikėjo tinkamo darbo organizavimo ir kontrolės. Šiuo požiūriu Vilniaus piliečių bendruomenė rado išeitį, sudėtingesnių reikalų tvarkymą perduodama vadinamiesiems patikėtiniams (*поверенный*), kuriems mokėjo sutartą atlyginimą iš surinktų lėšų. Poreikį turėti patikėtinių

⁵³ Дело о постановлении сходов гражданских обществ. 1838 г., ten pat, b. 2489, l. 13, 19.

⁵⁴ Vilniaus gubernijos valdybos 1838 m. gruodžio 7 d. įsakas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 2728, l. 13.

⁵⁵ Ten pat, b. 3213, l. 121.

⁵⁶ Vilniaus piliečių sueigos 1841 m. kovo 15 d. nutarimas, ten pat, b. 3394, l. 2–5; ten pat, b. 2489, l. 13, 88–89.

lėmė ir tai, kad bendruomenė sunkiai prisitaikė prie savivaldos teikiamų galimybių, nepasitikėjo savo pačios išrinktais asmenimis.

Akivaizdu, kad bendruomenėje trūko tvarkos. Nepaisant įstatymų reikalavimo bendruomenių savivaldos pareigūnus rinkti kasmet (pagal miestiečių bendruomenės savivaldos analogiją), Vilniaus dūma, atsakinga už rinkimus, jų neorganizavo, o Vilniaus piliečiai taip pat nesivargino, todėl seniūnas J. Ivaškevičius nebuvo perrinktas kelerius metus iš eilės. Tik 1838 m. pareigūnų sudėtis atnaujinta, buvo pakeistas netinkamas „sąžiningasis“ – J. Pogoželskis, kurį bendruomenė kaltino sukčiavimu ir girtavimu. Ne ką geresnė buvo jį pakeitusio Stanislovo Smačkevičiaus, taip pat švaisčiusio bendruomenės lėšas ir linksmai leidusio laiką karčemoje, reputacija. 1839 m. vasario 26 d. sueigoje 71 pilietis pareiškė priekaištus J. Ivaškevičiui, kuris „dėl mūsų neišmanymo ir Dūmos baisaus nuolaidžiavimo piktnaudžiavo tarnyba“. Mat atliekant bendruomenės pajamų ir išlaidų knygų reviziją paaiškėjo didelės mokesčių nepriemokos, nors susirinkusieji teigė, jog su kaupu sumokėjo visus reikalaujamus mokesčius, bet negavo kvitų. Būtent tada bendruomenė nusamdė patikėtinį bajorą Adomą Šimkevičių, suteikdama jam plačius įgaliojimus. Jam buvo pavesta pareikalauti iš J. Ivaškevičiaus finansinės ataskaitos, griežtai kontroliuoti mokesčių rinkimą, kurį patikėjo S. Smačkevičiui, o reikalui esant kviesti piliečių sueigą problemoms spręsti⁵⁷. Kai A. Šimkevičius atliko reviziją ir apkaltino J. Ivaškevičių bei S. Smačkevičių pasisavinus nemažas sumas, pastarasis dėl lėšų pasisavinimo apskundė gubernatoriui patį revizorių. Į konfliktą su A. Šimkevičiumi įsivėlė bendruomenės atstovai, apkaltinę jį sukčiavimu, netinkamu elgesiu su piliečiais, fizinės jėgos panaudojimu ir jo paslaugų atsisakę. Kai bendruomenės reikalus perėmė laikinai paskirtasis mokesčių rinkėjas S. Judickis ir pasamdytas kitas patikėtinis, buvęs Vilniaus policijos nuovados raštinnikas Mykolas Skvarčinskis, dalis surinktų mokesčių nepriemokų ir toliau nepasiekdavo valstybės išdo⁵⁸. Padėtis pasikeitė savivaldos pareigūnu išrinkus Adomą Turskį: 1841 m. jam patikėtos „sąžiningojo“ pareigos, vėliau jis buvo išrinktas seniūnu, mokesčių rinkėju, o jo pasirašyti piliečių revizijos sąrašai datuojami dar 1859 m. Per visą jo darbo laiką nusiskundimų nebuvo, išskyrus 1848 m., kai jam grėsė teismas dėl netinkamo rekrutų ėmimo organizavimo. Tačiau vietos valdžia pripažino, kad jo darbo patirtis, patikimumas ir asmeninė pažintis su visais Vilniaus piliečiais daro jį bendruomenėje nepakeičiamu asmeniu⁵⁹.

⁵⁷ Ten pat, b. 22–23, 27–28, 39–42.

⁵⁸ Vilniaus gubernijos valdybos 1839 m. rugsėjo 23 d. įsakas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 2728, l. 159–181; Vilniaus gubernijos valdybos 1841 m. gegužės 10 d. įsakas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 3213, l. 46–48.

⁵⁹ Vilniaus gubernijos valdybos 1842 m. sausio 26 d. įsakas Vilniaus miesto dūmai, ten pat, b. 3397, l. 46; Vilniaus miesto dūmos 1842 m. vasario 5 d. raštas Vilniaus gubernijos valdybai, ten pat, l. 51; По указу Виленского губернского правления о злоупотреблении старшины Виленского гражданского общества Турского. 1849 г., ten pat, b. 6024, l. 3, 43, 48, 51; b. 8301, l. 150.

Šalia pareigūnų rinkimų svarbią vietą Vilniaus piliečių bendruomenės gyvenime užėmė bendros sueigos. Nors jose dalyvavo nedaug piliečių (pvz., 1839 m. turinčių teisę dalyvauti elekcinėje sueigoje sąrašuose buvo 40, 1849 m. – 58 asmenys, bet į sueigą atvykdavo dar mažiau⁶⁰), paprastai namų savininkai ir asmenys, atitikę turto cenzą, vadinti deputatais, sueigos nutarimai turėjo reikšmės bendruomenės funkcionavimui pagal luominėje visuomenėje galiojusias taisykles. Be savivaldos pareigūnų rinkimų, kuriems vadovavo Vilniaus miesto dūmos paskirtas tarėjas, sueiga atliko įvairialypes funkcijas. Išdo mokesčių dydį ir jų diferenciaciją pagal gyventojų kategorijas numatė įstatymai, tačiau sueiga pati sprendė, kaip paskirstyti mokesčius ir kitas pinigines prievoles, kurias reikėjo surinkti nuo revizijose parodyto vyrų skaičiaus. Todėl faktinis mokesčių dydis priklausė nuo sueigos nutarimų. Sueiga turėjo teisę sudaryti rekrutų sąrašus ir atrinkti rekrutus, atleisti nuo mokesčių nedarbingus ir nepasiturinčius asmenis, taip pat tuos, kurie siekė mokslų bei valdinės tarnybos, be jos sutikimo nebuvo išduodami leidimai laikinai išvykti, tačiau ji privalėjo visų paleistų asmenų mokesčių dalį paskirstyti kitiems bendruomenės nariams. Sueiga taip pat numatė bendruomenės administravimo ir visuomenines išlaidas. Šiuo požiūriu sudėtingą bendruomenės padėtį rodo 1842 m. kovo 15 d. Vilniaus piliečių sueigos nutarimas. Jame rašyta, kad revizijos sąrašuose yra 800 vyrų sielų, iš jų 104 išvyko „nežinoma kryptimi“, 71 mirė, į rekrutus atiduota 50 vyrų, 40 vyrų buvo pervesta į miestiečių luomą, atpažinti dvarininkų kaip jų baudžiauninkai, atiduoti teismui už įvairius nusikaltimus, bet jų mokesčiai liko bendruomenei. Be to, 80 vyrų pripažinti visiškai nemokiais. Tačiau mokesčius, kuriuos sueiga skirstė diferencijuotai nekilnojamojo turto savininkams, žemės nuomininkams, nesėsliesiems su šeimomis ir vienišiesiems, reikėjo mokėti už visus nurodytus sąrašuose. Taigi sueiga nustatė mokių asmenų mokesčius išdui, atskirai mokesčius už mirusias, dingusias, atiduotas į rekrutus ir nemokias sielas, taip pat mokesčius už patalpų nuomą bendruomenės kanceliarijai, pareigūnų atlyginimams, malkoms, žvakėms, popieriui ir kitoms kanceliarijos išlaidoms, rekruto, butų, maisto atsargų, galiausiai Vilniaus prabavimo rūmų mokesčius⁶¹.

Kolektyvinės atsakomybės principas buvo susijęs su kita sueigos funkcija: ji reguliavo bendruomenės narių sudėtį per jai suteiktą narių priėmimo teisę. Šiuo atveju ji galėjo atsisakyti nenaudingų žmonių, keliančių finansinių ir teisinių rūpesčių. Tokiu būdu ji, pavyzdžiui, nesutiko pripažinti saviškiu Liudviką Žožnevskį, kuris 1844 m. užsiregistravo piliečiu, bet vengė mokėti mokesčius. Kai jis vėl apsiereiškė per 1857 m. gyventojų surašymą, piliečių sueiga privertė jį prašytis į miestiečius⁶².

⁶⁰ Ten pat, b. 2728, l. 123–124; b. 6024, l. 12–13.

⁶¹ Ten pat, b. 3394, l. 2–5.

⁶² Ten pat, b. 8301, l. 201–202.

Be sueigos pritarimo į bendruomenę negalėjo grįžti nuteisti ir atlikę bausmę asmenys. Čia vadovautasi moraliniais principais, kaip, pavyzdžiui, sprendžiant brolių Adolfo ir Juliaus Rochitnickių klausimą. Kijevo arešto kuopose bausmę atlikę broliai už darbštumą ir pavyzdingą elgesį buvo paleisti į laisvę anksčiau laiko. Vilniaus piliečių sueiga, atsižvelgusi į tai, kad jie jau buvo nubausti, geru elgesiu kaltę išpirko ir vildamasi, jog ateityje nenusikals, sutiko juos priimti į bendruomenę⁶³. Tačiau XIX a. septintajame dešimtmetyje Vilniaus gubernijos valdyba pastebėjo, kad piliečių bendruomenė paprastai vengė atsakomybės už tuos, kurie grįždavo iš arešto kuopų arba darbo namų. Sueigos dažniau naudojosi luominėms bendruomenėms suteikta teise nusikaltusiems, dykinėjantiems, viešąją tvarką pažeidinėjantiems asmenims taikyti disciplinines bausmes: šalinti juos iš bendruomenės arba administracine tvarka tremti į Sibirą. Taip Vilniaus piliečiai atsikratė vagiliavusių, girtavusių, valkatavusių vyrų ir moterų, nutardami „visam laikui ištremti iš bendruomenės ir apgyvendinti tolimose gubernijose“⁶⁴.

Išvados

Vilniaus miesto piliečių bendruomenė susiformavo XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje kaip Rusijos socialinės politikos, vykdytos tvirtai laikantis luominės paradigmos, rezultatas. Piliečių ir vienkieminių kategorijos, atsiradusios iš nepripažintų bajorų, sudarė buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių specifiką. Jos egzistavo trumpai ir išnyko ne kaip natūralių socialinių procesų rezultatas, bet buvo panaikintos iš viršaus. Netyrinėjus šių tarpinių grupių sudarymo motyvų, sunku pasakyti, kaip valdžia išsivaizdavo jų socialinį vaidmenį, bet galima daryti prielaidą, kad vienas jų turėjo būti organizuota buvusių bajorų integracija į visuomenės socialinę struktūrą. Įsprausta į luominės visuomenės teisinius ir socialinius kontekstus Vilniaus piliečių bendruomenė atspindėjo bendrus Rusijos imperijos visuomenės bruožus. Valdžios ir visuomenės gyvavimo taisyklės ne visuomet nesutapo. Į valdžios bandymus „teisingai“ suregistruoti piliečius, pasitelkiant visus įmanomus gyventojų surašymo mechanizmus – nuo savanoriško apsireiškimo iki valdininkų revizijų – jie atsakė taisyklių ignoravimu. Tai pagimdė reiškinį, kurį galima pavadinti „neatkuriama gyventojų statistika“, kitaip tariant, lieka neaišku, kiek Vilniuje iš tikrųjų buvo piliečių. Tai, kad aptariamuoju laikotarpiu nuolat buvo sprendžiama „tikrų“ ir „netikrų“ piliečių problema, leidžia daryti išvadą, jog Vilniaus piliečio socialinę charakteristiką kūrė ne tik buvusi šlėkta, bet ir kitos visuomenės grupės, pasitelkusios autoidentifikaciją ir

⁶³ Распоряжения Виленской думы по гражданскому обществу, ten pat, ap. 2, b. 803, l. 62.

⁶⁴ Pvz., 1868 m. Vilniaus piliečių sueigos nutarė ištremti į Rusijos gilumą 6 vyrus ir 1 moterį, ten pat, l. 79–85, 98, 152, 154, 157, 162, 177, 181, 250.

įsivaizdavimus, tokiu būdu laužydamos luominę konstrukciją. Vilniaus piliečiams būdingą vertikalųjį socialinį mobilumą skatino ne tik įstatymų apibrėžtos galimybės pakilti virš žemutinių sluoksnių, bet, tikėtina, turėjo reikšmės jų sąmoningos pastangos išnaudoti suteiktą galimybę išsimokslinti ir gauti „švarią“ tarnybą. Būtent šioje vietoje išvelgtinas buvusios šlėktos socialinis judėjimas „aukštyn laiptais, besileidžiančiais žemyn“. Tik bendruomenės savivaldos principų įgyvendinimas pakluso bendroms taisyklėms. Šioje vietoje piliečiai nerodė iniciatyvos, bet darė tai, ką numatė įstatymai.

THE CONFIGURATION OF THE ESTATE PARADIGM: THE FORMER *SZLACHTA* IN VILNIUS (1832–1873)

Summary

TAMARA B A I R A Š A U S K A I T Ė

The article, on the basis of the example of one social group, examines the problem of how the Russian Empire's social policy in the first half of nineteenth century was connected with the maintenance of the estate paradigm. It essentially consisted of the distribution of subjects into privileged, semi-privileged, and unprivileged groups, the definition of their rights and duties, and the objective to ensure the performance of the economic and social functions of the subjects and the control of these functions. The corporate or community organisational form of the subjects, collective responsibility for the composition of the community, the behaviour of its members, the collection of taxes, and the performance of duties served this purpose. The state also regulated such an important area as a person's position in society and the possibility of changing it.

On the other hand, the estate paradigm model was destroyed by the social mobility of the subjects and a change in their true positions, which caused complex political, economic, social, and cultural processes. The society's social construction was also altered by non-compliance with the laws when a 'false' social position was assumed in opposition to its development and the monarch's will.

The nature of the estate paradigm and its distortions are perfectly shown by the formation of new societal groups from among the 'former *szlachta*'. The concept of 'former *szlachta*' derives from the Russian Empire's laws of the 1830s. This term is used for the societal group of the Western provinces that is distinguished from the nobles of the former Grand Duchy of Lithuania who did not prove their noble origin. On the basis of an order of 19 October 1831 (in the Julian calendar) by Nicholas I, individuals who considered themselves to be nobles but could not substantiate their nobility with documents as well as those, whose nobility was recognised by noble deputations in the provinces but not confirmed by the Heraldry Department of the Ruling Senate, had to be entered in the farmsteader (*odnodvorcy*, if living in the countryside) or citizen (*graždane*, if living in a city) category. The farmsteader category has been investigated by Polish, French, and Russian historians but the integration of the former *szlachta* in the city has practically not been investigated.

The article examines the legal and social integration of the former *szlachta* in Vilnius, where a larger group of citizens was massed. On the basis of citizen censuses, which were conducted in 1834, 1842, and 1854–1856, an attempt is made to reconstruct the number of Vilnius citizens. It takes into consideration the nature and factors of the population accounting that distort the citizen statistics. It explains the criteria for establishing the identity of citizens and their self-identification. It examines the occupations of the former *szlachta* and establishes the directions of their vertical social mobility: the possibility through an education and lower rank public service to join the semi-privileged group as well as the transition to lower social groups. It examines the form and competency of the self-government of citizen communities. It explains how the integration of the citizens into the society occurred after the citizen and farmsteader categories were abolished by an order of 19 February 1868.

It draws the following conclusions: the Vilnius City citizen community formed in the 1830s as a result of Russian social policy implemented in firm compliance with the estate paradigm. The citizen and farmsteader categories, which sprang from the unrecognised nobles, should be considered a specific feature of the lands of the former GDL. They existed briefly and disappeared not as a result of natural social processes but were abolished from above. Without investigating the motives for the creation of these intermediate groups, it is difficult to say how the authorities imagined their social role but it is possible to draw the conclusion that one of them had to be the organised integration of former nobles into the society's social structure. The Vilnius citizen community, which was formed in the legal and social context of an estate society, reflected the general traits of Russian imperial society. The rules for the existence of the authorities and the society simply clashed. They responded to the attempts by the authorities to 'correctly' register citizens using every possible population census mechanism, from voluntary statements to inspections by officials, by ignoring the rules. This gave birth to a phenomenon, which it is possible to call 'irreproducible population statistics', in other words, it remains unclear how many citizens Vilnius actually had. The fact that the problem of 'real' and 'false' citizens was constantly being resolved during the period under discussion allows one to draw the conclusion that the social characteristics of a Vilnius citizen were created not only by the former *szlachta* but also other groups in society, which were based on self-identification and imagination, thus contravening the estate construction. The vertical social mobility characteristic to Vilnius citizens was prompted not only by the possibilities defined by law to rise above the bottom strata but probably also by the possibilities, provided through conscious effort, to acquire an education and obtain a 'clean' service. It is precisely at this place that the social movement of the former *szlachta* 'upwards on a descending staircase' should be envisaged. The implementation of the principles of community self-government obeyed only the general rules. At this location the citizens did not show initiative but did what the laws foresaw: performed administrative, executive, fiscal, and punitive functions.

Gauta 2007 m. rugsėjo mėn.

Tamara B a i r a š a u s k a i t ė. Humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, Vilniaus universiteto profesorė. Tyrinėjimų kryptis: Lietuvos totorių istorija ir kultūra, bajorų luomas bei jo savivalda XIX a. Lietuvoje, socialinė istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.

El. paštas: bairauskaite@istorija.lt